

Το διάβημα της αναλογίας. Σχεδιάσμα ενός επιστημολογικού στοχασμού

*Στο βάθος, εκείνο που γνωρίζουμε λιγότερο
μέσα στην επιστήμη, είναι η ίδια η επιστήμη.
Jean-Marc Levy – Leblond¹*

Ο επιστημονικός ορθολογισμός ασκούσε μια διαρκή έλξη στον Freud. Στο κείμενο «*Ενορμήσεις και πεπρωμένα των Ενορμήσεων*»², εκθέτει από τις πρώτες κιόλας γραμμές την κριτική του αντίληψη, καθώς προτείνει την εφαρμογή μιας υποθετικό-επαγωγικής διαδικασίας και ανάγνωσης στην έννοια της ενόρμησης, πεπεισμένος ότι η ψυχανάλυση δεν μπορεί να στερηθεί αυτή τη «θεμελιώδη συμβατική έννοια», την οποία κρίνει αρκετά «συγκεχυμένη για την ώρα».

«Συχνά ακούμε», σημειώνει, «να διατυπώνεται η εξής απαίτηση: μία επιστήμη οφείλει να οικοδομείται πάνω σε θεμελιώδεις έννοιες καθορισμένες με σαφήνεια και ευκρίνεια. Στην πραγματικότητα, καμία επιστήμη, ακόμη και η πιο ακριβής (θετική), δεν ξεκινά από τέτοιου είδους ορισμούς.» Για τον Freud, η πραγματική αφετηρία κάθε επιστημονικής δραστηριότητας συνίσταται μάλλον στην περιγραφή των φαινομένων, που στην συνέχεια συγκεντρώνονται, κατατάσσονται και συσχετίζονται. Ήδη όμως στη φάση της περιγραφής επιβάλλουμε αναπόφευκτα στο υλικό «ορισμένες αφηρημένες ιδέες, που αντλούμε απ' εδώ κι απ' εκεί κι όχι βέβαια μόνο από την άμεση εμπειρία μας.» Αυτού του είδους οι αφηρημένες ιδέες, που αργότερα θα γίνουν οι θεμελιώδεις έννοιες της επιστήμης, είναι ακόμη πιο απαραίτητες στη μεταγενέστερη επεξεργασία του υλικού, όσο κι αν εμπεριέχουν «απαραίτητα έναν ορισμένο βαθμό απροσδιοριστίας», αφού δεν είναι δυνατό σε καμία περίπτωση να οριοθετήσουμε με σαφήνεια το περιεχόμενό τους.

Ο Freud εμμένει στον προσωρινό και συμβατικό χαρακτήρα που αποκτούν οι πρώτες υποθέσεις, μολοντί δεν έχουν «επιλεγεί αυθαίρετα αλλά έχουν καθοριστεί από τις σημαντικές σχέσεις που διατηρούν με το εμπειρικό υλικό.» Όσο οι έννοιες βρίσκονται σ' αυτή την κατάσταση, συμφωνούμε πάνω «στη σημασία τους, πολλαπλασιάζοντας τις αναφορές στο εμπειρικό υλικό, από το οποίο φαίνονται να έχουν προκύψει, στην πραγματικότητα όμως έχουν επιβληθεί πάνω σε αυτό». Έτσι ώστε, αφού διερευνήσουμε διεξοδικά το χώρο των σχετικών φαινομένων, προσθέτει ο Freud, τότε μόνο «θα μπορέσουμε να συλλάβουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τις απαιτούμενες θεμελιώδεις επιστημονικές έννοιες και προοδευτικά να τις τροποποιήσουμε ώστε να αποκτήσουν ευρύτερη χρησιμότητα και να απαλλαγούν ολότελα από τις αντιφάσεις. Τότε πλέον θα μπορούσαμε να τις αποκρυσταλλώσουμε σε ορισμούς.» Αλλά, προσθέτει, η πρόοδος της γνώσης δεν ανέχεται ούτε τους

¹ «La nouvelle Méduse ou la science en son miroir», Dictionnaire de l'ignorance, Paris, Albin Michel, 1998, p. 15-30.

² Freud S. (1915), «Pulsions et destin des pulsions», Métapsychologie, Paris, Gallimard, 1968, p. 11 et 12

άκαμπτους ορισμούς. «Όπως μας διδάσκει το παράδειγμα της φυσικής, με τρόπο καταφανή, ακόμα και οι 'θεμελιώδεις έννοιες' που έχουν παγιωθεί μέσα σε ορισμούς, υφίστανται συνέχεια μεταβολές του περιεχομένου τους.»

Στην κατεύθυνση ενός επιστημολογικού στοχασμού, αναρωτήθηκα πάνω στο θέμα που επανέρχεται συνεχώς, γιατί η ψυχανάλυση θα ήθελε να καταταχτεί στην πλευρά των επιστημών; Ο Bachelard διαβεβαίωνε ότι «κάθε απόλυτο όριο που προτείνεται στην επιστήμη, είναι το σημάδι ενός κακώς τοποθετημένου προβλήματος» πράγμα που σημαίνει, προσθέτει, ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος να πιστεύουμε ότι έχουμε καθορίσει μια για πάντα τα «σύνορα» της επιστήμης, διότι για «το επιστημονικό πνεύμα, το να χαράσσεται ξεκάθαρα ένα όριο σημαίνει ήδη το ξεπέρασμά του. Το επιστημονικό σύνορο δεν είναι τόσο ένα όριο, όσο μία ζώνη σκέψεων ιδιαιτέρως ενεργών, ένας τομέας αφομοίωσης.»³

Παρότι οι κβαντικές και οι φρουϊδικές ανακαλύψεις επισυμβαίνουν την ίδια εποχή και η φύση των ερωτημάτων τους, μοιάζουν να παρέχουν μια κάποια εγκυρότητα στην ιδέα της αναλογίας των διαβημάτων τους σε ό,τι αφορά στις διαδικασίες σκέψης κι έρευνας, εν τούτοις μπορούμε να αναρωτηθούμε αν το ίδιο ισχύει και σε ότι αφορά στη σχέση της ψυχανάλυσης με άλλες επιστήμες, των οποίων το αντικείμενο είναι περισσότερο απομακρυσμένο και οι διαδικασίες σκέψης πιο κλασσικές.

Επιστημολογία και θεωρία της γνώσης

Το ενδιαφέρον για επιστημολογικό στοχασμό ως προς την θέσπιση αναλογικών διαβημάτων μεταξύ της ψυχανάλυσης και των άλλων επιστημών μας υποχρεώνει να λάβουμε υπόψη τα ερωτήματα που προκαλεί στο πλαίσιο της θεωρίας της γνώσης.

Ο Spinoza (*Traité de la réforme de l'entendement*), δεν πίστευε ότι είναι αξιοθαύμαστη η θεωρία της γνώσης όταν παρουσιάζεται σαν απλή τεκμηριωμένη καταγραφή των απαραίτητων εργαλείων για γνώση. Για τον Spinoza, η πιο σωστή μέθοδος έγκειται σ' έναν έμπρακτο αυτοστοχασμό της γνώσης, δηλαδή, όπως δείχνουμε την κίνηση περπατώντας, έτσι οικοδομούμε την επιστήμη, σφυρηλατώντας προοδευτικά τα εργαλεία της κι όχι εφαρμόζοντας μεθόδους που θα προϋπέθεταν κεκτημένες γνώσεις. Για την πλειονότητα των επιστημόνων, η επιστημολογία⁴ εκπροσωπεί μία από

³ Bachelard G. (1934), *Epistémologie*, Paris, PUF, 1974, p.18.

⁴ Σύμφωνα με το *Vocabulaire technique et critique de la philosophie* του A. Lalande, η επιστημολογία «ορίζει την φιλοσοφία των επιστημών αλλά με μία πιο συγκεκριμένη έννοια (...). Είναι κυρίως η κριτική μελέτη των αρχών, των υποθέσεων και των αποτελεσμάτων των διαφόρων επιστημών, με στόχο τον καθορισμό της λογικής τους καταγωγής (μη ψυχολογικής), την αξία και την αντικειμενική τους εμβέλεια.» Η έννοια του επιστημολογικού παράδοξου, του E. Meyerson (1922), συνοδεύει αυτόν τον ορισμό στο μέτρο που η «φαινομενική αντίφαση που παρουσιάζει η επιστήμη, και που δεν εξηγεί παρά μόνο με αναγωγή στο ταυτόσημο», δεν θα μπορούσε να αγγίξει μια πλήρη εξήγηση χωρίς την εξαφάνιση του αντικειμένου της».

τις διαδικασίες σκέψης κι έρευνας της θεωρίας της γνώσης, ενώ για άλλους, όπως ο J. Piaget, επιστημολογία και θεωρία της γνώσης είναι ισοδύναμες. Για πολύ καιρό, η επιστημολογία αποτελούσε έναν βασικό τομέα της φιλοσοφίας, την εποχή που οι μεγάλοι φιλόσοφοι, όπως ο Descartes η ο Leibnitz, ήταν συγχρόνως και επιστημονικοί δημιουργοί και θεωρητικοί της γνώσης, ή ακόμα, για να ακριβολογήσουμε, χωρίς να έχουν δημιουργήσει νέες επιστήμες, ήξεραν να σκέπτονται σε σχέση με την ίδια την επιστήμη, όπως και οι προκάτοχοι τους: ο Πλάτωνας, με αφετηρία τους Πυθαγόριους όπως ο Αρχύτας, ή ο Kant (φυσική, αστρονομία, μαθηματικά, φιλοσοφία) με αφετηρία τον Νεύτωνα (μαθηματικά, φυσική, αστρονομία). Αλλά στην σύγχρονη κατάσταση, σε μία κίνηση προοδευτικής διαφοροποίησης του επιστητού, οι κύριοι επιστημολογικοί νεωτερισμοί γεννήθηκαν κυρίως από τον στοχασμό επιστημονικών προσωπικοτήτων πάνω στην κατάσταση της γνώσης στον τομέα της επιστήμης τους κι αυτό με αφορμή κρίσεις κι εμπόδια που τους υποχρέωναν να επανεξετάσουν τις αρχές, τις διαδικασίες και τις μεθόδους τους.

Τέτοιες απόπειρες, συχνά καρποφόρες, που αναπτύσσουν ουσιαστικά έναν στοχασμό επί των ιδιαίτερων τους διαδικασιών γνώσης, μπορούν ωστόσο να βρεθούν σε κίνδυνο απομόνωσης, αν δεν καταφέρουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα να ανοιχτούν προς τις άλλες επιστήμες. Αυτός ο σκόπελος μοιάζει να αποφεύχθηκε στην περίπτωση των μαθηματικών. Καταρχήν, υπήρξαν μαθηματικοί, όπως ο Poincaré κι ο Hilbert, οι οποίοι, ύστερα από μία περίοδο διάσπασης των εννοιολογικών πεδίων, ανέλαβαν οι ίδιοι την επιστημολογική ανάλυση των «βάσεων των μαθηματικών», καθώς και την προοδευτική εγκαθίδρυση μιας διαδικασίας έρευνας της ενότητάς τους, στο πλαίσιο των σύγχρονων μαθηματικών. Με τη μελέτη των στοιχειωδών (θεμελιωδών) δομών, τα μαθηματικά επανήρναν τη συνοχή της μεθόδου και της σκέψης τους. Η επανάκτηση αυτή της συνοχής είχε ως παράλληλη συνέπεια μία μεγάλη γονιμότητα στον τομέα τις αλγεβρικής τοπολογίας ή στη θεωρία των λειτουργικών πεδίων καθώς και στην παρέμβαση τρόπων σκέψης που δεν ήταν πλέον αναγώγιμοι στις καθαρά μαθηματικές τεχνικές, όπως είναι ο υπολογισμός των πιθανοτήτων ή στη πιο μοντέρνα του μορφή ο υπολογισμός του τυχαίου. Αυτός ο τελευταίος αποτελεί από πολλές απόψεις ένα από τα φιλοσοφικά μυστήρια της σύγχρονης επιστήμης, από την στιγμή που, αν κανείς θελήσει να τον συνδέσει με το συγκεκριμένο, θα πρέπει να του προσθέσει αυτό που συνήθως ονομάζουμε νόμο του τυχαίου. Αν, συνολικά η κλασσική επιστημολογία δεν κατάφερε να ενσωματώσει με κατάλληλο τρόπο τις νέες διαδικασίες της μαθηματικής επιστήμης, στον βαθμό που δεν επέτρεπε στον εαυτό της καμία μη μαθηματική φαντασία του μαθηματικού όντος, η ανεύρεση της ενότητας είχε παραδόξως ως συνέπεια το άνοιγμα των συνόρων του εν λόγω επιστημονικού τομέα. Ήταν για παράδειγμα η περίπτωση του B. Mandelbrot, γνωστού για τις

εργασίες του στην fractal γεωμετρία⁵, ο οποίος στον ιδιαίτερο τομέα της έρευνάς του σχετικά με τα τυχερά παιχνίδια, απευθύνθηκε συγχρόνως στη φυσική και στη βιολογία, και η περίπτωση του R. Thom⁶, ο οποίος, αφού εκμεταλλεύτηκε το δικό του πεδίο έρευνας στα μαθηματικά, έψαξε να αξιοποιήσει τις σκέψεις του ως τοπολόγος στο σύνολο των σημειωσών δομών, καταλήγοντας έτσι σε μία νεωτεριστική οπτική της σημειωτικής του πραγματικού. Κατά τον ίδιο τρόπο επίσης, οι μεγαλύτεροι ερευνητές στον τομέα της φυσικής, όπως μεταξύ άλλων οι M. Planck⁷, J. Ulmo⁸, L. de Broglie⁹, φαίνεται να συνεισέφεραν στην επιστημολογική συζήτηση, ανοίγοντας τα σύνορα του επιστημονικού τους πεδίου. Στην εξέλιξη της φυσικής επιστήμης, η κβαντική θεωρία είναι αυτή που θα φέρει την πραγματική ρήξη με την κλασσική φυσική. Εισάγει μία νέα συνοχή στα φαινόμενα, από την στιγμή που η συνήθης αναλογία που χωρίζει ένα πράγμα από τη δράση του απομακρύνθηκε. Ο Bachelard αναρωτήθηκε σχετικά με τον κόσμο του ατόμου, αν υπάρχει ένα είδος συγχώνευσης μεταξύ πράξης και όντος, μεταξύ κύματος και σωματιδίων (σωμάτιο κύμα), έτσι ώστε θα πρέπει μάλλον να μιλάμε για συμπληρωματικές όψεις. Σ' αυτή την περίπτωση, σημειώνει, δεν θα είχαμε άραγε να κάνουμε με μία πιο βαθιά συνεργασία μεταξύ αντικειμένου και κίνησης, μιας περίπλοκης ενέργειας όπου συγκλίνουν το «είναι» με το γίνεσθαι; Δεν πρόκειται για κάτι που θα ήταν εξ αρχής μία σχέση, ως η ουσία του απειροελάχιστου;

Προκύπτει έτσι μία αλλαγή της ταυτότητας και της λειτουργίας. Αυτό το «αντικείμενο» (και γιατί όχι το ψυχικό αντικείμενο της ψυχανάλυσης) γίνεται ένα μέσο ανάλυσης κι όχι ένα αντικείμενο για την εμπειρική γνώση, και γίνεται εξίσου μία αφορμή για σκέψη κι όχι ένας κόσμος για εξερεύνηση. Η κλασσική επιστήμη πίστευε ότι ήταν πραγματική λόγω των αντικειμένων της και ικανή να διατυπώνει υποθέσεις λόγω των εγκαθιδρυμένων συσχετίσεων μεταξύ των αντικειμένων της. Η νέα επιστήμη ανατρέπει την προοπτική της υπόθεσης αυτής, διότι στο εξής, έχουμε να κάνουμε κατά τον Bachelard, με μία «φαινομενολογία της εργασίας» στη θέση της κλασσικής υπόθεσης εργασίας. Τα αντικείμενα εκπροσωπούνται με μεταφορές κι η οργάνωσή τους γίνεται η πραγματικότητα. Ελλείπει αναπαραστάσεων (οι οποίες, έχοντας αγγίξει τα όριά τους, δεν είναι πλέον δυνατές), ο στοχασμός (εκ των υστέρων;) την αντικαθιστά κι η υπόθεση γίνεται εκείνη του «φαινομένου» μέσα σ' ένα στενό προσωπικό σύνδεσμο, σχεδόν συμβιωτικό, μεταξύ της δράσης και της ύπαρξης του ερευνητή, αυτό που ο Bachelard χαρακτηρίζει ως «το δικό μας» φαινόμενο.

Μία από τις πολύ ενδιαφέρουσες πλευρές των νέων εννοιών της μικροφυσικής αφορά στη γεωμετρικοποίηση του πραγματικού. Απ' όπου και το μεγάλο επιστημολογικό ενδιαφέρον για μια

⁵ Mandelbrot B., Les objets fractals, Paris, Flammarion, 4ème édition, 1995.

⁶ Thom R., Morphogenèse et imaginaire: De quoi faut-il s'étonner? , Circé, 8-9, 1978, p. 7-91 et Prédire n'est pas expliquer, Paris, Eschel/Georg, 1991.

⁷ Planck M., (1933), L'image du monde dans la physique moderne, Paris, Médiations, 1963.

⁸ Ulmo J., La pensée scientifique moderne, Paris, Flammarion, 1969.

⁹ Broglie de L., Continu et discontinu en physique moderne, Paris, Albin Michel, 1941.

επιστήμη, που υποχρεώνεται να κάνει μία τέτοια ανατροπή των απόψεων, εφόσον η γεωμετρική αναπαράσταση της εσωτερικής δομής του ατόμου, την καθιστά όχι μόνο ριζικά διαφορετική από τα μακροσκοπικά πρότυπα, αλλά κυρίως, για να κυριολεκτήσουμε, μη αναπαραστάσιμη. Η έρευνα θα περιορισθεί στερούμενη της διαισθητικής αναπαράστασης. «Δεν διαθέτουμε καμία διαίσθηση των ατομικών διαδικασιών», μας λέει ο Heisenberg. «Ευτυχώς, η μαθηματική επεξεργασία των φαινομένων δεν απαιτεί τέτοια διαίσθηση (...), είναι εμφανές ότι η ταυτόχρονη εφαρμογή, χωρίς κριτική, των δύο αναπαραστάσεων, κυματοειδούς και σωματιδιακής, οδηγεί σε άμεσες αντιφάσεις. Μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η χρήση αυτών των αναπαραστάσεων έχει όρια που έχουν καθοριστεί από τη φύση»¹⁰. Προκύπτει έτσι η έννοια της «αβεβαιότητας», σημαντική εννοιολογική κατάκτηση της φυσικής κατά τον J-M. Levy-Leblond, αλλά που, μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, προσθέτει ο Levy-Leblond, μετατράπηκε σε επιστημολογικό εμπόδιο». «Η σύζευξη των δύο ασύμβατων αναπαραστάσεων επιφέρει ipso facto την άποψη ότι ούτε η μία ούτε η άλλη δεν μπορούν να ισχυριστούν ότι παρέχουν μία πιστή αναπαράσταση, κι επομένως δεν πρέπει να χρησιμοποιούνται παρά μόνο με μεγάλες προφυλάξεις, γνωρίζοντας ότι ορισμένα από τα ουσιώδη χαρακτηριστικά τους είναι αναγκαστικά ξεπερασμένα.»¹¹

«Μη εκπεφρασμένη»* θεωρία και επιστημονικά παράδοξα

Με τους Hume και Kant, ανακαλύπτουμε ότι η επαγωγική μέθοδος δεν εξηγεί την εξέλιξη των γνώσεών μας. Πράγματι, έχουμε δώσει όλη την ισχύ στην άμεση έρευνα, με τα όρια που της αναγνωρίζουμε εκ του γεγονότος ότι τίποτα στο αντικείμενο δεν επιτρέπει να βγάλουμε ένα συμπέρασμα που να το ξεπερνά, κάτι που έκανε τον Hume να πει ότι δεν μπορούμε να ξέρουμε αν το ψωμί θρέφει όλους τους ανθρώπους, η άμεση έρευνα μειώνει συγχρόνως τη δύναμη της σκέψης, καθώς παραδόξως δεν μπορεί να συνιστά νόμο στο πεδίο της επιστημονικής γνώσης. Έτσι, για να μπορεί να αποκρυπτογραφηθεί ένα πείραμα, θα πρέπει να εντάσσεται στις προεκτάσεις ορισμένων προσδοκιών, έτσι ώστε να μη μπορεί να υπάρξει παρατήρηση ή έρευνα χωρίς μη εκπεφρασμένη θεωρία. Ο Bachelard θα υποστηρίξει αυτή τη θέση, σημειώνοντας ότι δεν υπάρχει έρευνα χωρίς την προηγούμενη διατύπωση ενός προβλήματος, μια θέση που επαναδιατύπωσε ο Popper με τη θεωρία του περί «επιστημονικής εμπειρίας», με μόνη ουσιαστική διαφορά το γεγονός ότι είναι η αντίληψή μας, με τις κατασκευές τις λιγότερο ή περισσότερο συνειδητές του πραγματικού, από τη οποία ξεκινάει η ανάπτυξη μιας θεωρίας της γνώσης, η οποία επερωτά κυρίως τα περιεχόμενα των

¹⁰ Heisenberg W., Principes physiques de la théorie des quanta, Gauthier-Villard, 1932, p. 8.

¹¹ Levy-Leblond J-M., Aux contraires. L'exercice de la pensée et la pratique de la science, Paris, Gallimard, 1966, p.182-183.

* Σ.τ.Μ: Μετάφραση του όρου «implicite».

επιστημονικών συλλήψεων και όχι τους τρόπους που τις προσαρτούν στο γνωρίζον υποκείμενο¹² (αντικειμενιστική θεωρία, κι όχι υποκειμενιστική * όπως εκείνες του Hume και του Kant). Ο Popper εγκαταλείπει έτσι την παρατήρηση και την αντίθεση υποκείμενο/αντικείμενο προς όφελος της επιστροφής στη θεωρία του έμφυτου και προς τα βιολογικά συστήματα των οποίων τα αντιληπτικά όργανα αποκωδικοποιούν αντικειμενικά τα σήματα που προέρχονται από τον εξωτερικό κόσμο. Υποστηρίζει μία επιστημολογία της οποίας η διαίσθηση, θα μπορούσαμε να πούμε, τρέφεται από τις απόψεις του Καντ και τη σύγχρονη μοριακή βιολογία. Η γνώση αναπτύσσεται χάρη στη δοκιμασία του πραγματικού που επιτελεί το υποκείμενο, με τροποποίηση, εξάλειψη και υποκατάσταση των μορφών γνώσης που προϋπάρχουν μέσα του. Ο επιστήμονας αφήνεται έτσι στο παιχνίδι της δοκιμής και πλάνης, γνωρίζοντας ωστόσο ότι όσο πιο απίθανη είναι μια υπόθεση ή μια θεωρία, τόσο περισσότερα υπόσχεται. Αυτό που διαχωρίζει τις επιστήμες από τις μη-επιστήμες είναι το ότι οι πρώτες είναι αναιρέσιμες και νοθεύσιμες, κάτι που δεν ισχύει για την περίπτωση των δεύτερων, όπως είναι η ψυχανάλυση, η κοινωνιολογία κλπ.

Η αναλογική μέθοδος

Η συζήτηση της έννοιας της αναλογικής μεθόδου¹³ μου φάνηκε απαραίτητη, κυρίως από την στιγμή που εγκαταλείπουμε από τη μια την ανάλυση των μεθόδων που χρησιμοποιεί η επιστήμη σε σύνδεση με τα αντικείμενα μελέτης της στη σχέση υποκείμενο/αντικείμενο της έρευνας και τις ερωτήσεις που θέτει η επιστημολογική σκέψη, όπως στην περίπτωση ψυχανάλυση /κβαντική φυσική, ψυχανάλυση και γλώσσα κλπ και, από την άλλη, ενδιαφερόμαστε για τις επιστήμες εκείνες όπου οι σχέσεις αναλογίας (όπως αντικείμενα μελέτης, διαδικασίες, μέθοδοι επεξεργασίας κλπ) με την ψυχανάλυση είναι όλο και πιο απομακρυσμένες, συχνά ασύμβατες και κατά συνέπεια πιο δύσκολα, ή σχεδόν αδύνατο να κατανοηθούν.

Ο Freud γράφει στο Διάγραμμα..., «κάθε επιστήμη βασίζεται σε παρατηρήσεις κι εμπειρίες που μας μεταδίδει το ψυχικό μας όργανο, αλλά επειδή είναι ακριβώς αυτό το όργανο που μελετούμε, η

¹² Popper K.R. (1959), *La logique de la découverte scientifique*, Paris, Payot, 1978, p.97.

* Σ.τ.Μ: Μετάφραση των όρων «objectiviste» και «subjectiviste».

¹³ Αναφορικά στην έννοια της αναλογίας: 1. Για το λεξικό της ελληνικής γλώσσας (Βλάχου), η αναλογία έχει πολλές σημασίες. Σημαίνει, «στην πρωταρχική της σημασία» κατά τον Ευκλείδη, «ένα μαθηματικό μέγεθος». Μπορεί επίσης να σημαίνει μία «σχέση», μία «συμβατότητα», μία «αναγωγή», μία «συμμετρία» («η αναλογία των αρχιτεκτονικών σχεδίων των αρχαίων ναών») και μία «ισοδυναμία». 2. Κατά το *Λεξικό της Φιλοσοφίας του Lalande*, είναι με αναλογίες που η διαδικασία της σκέψης και των συναισθημάτων μας αγγίζουν εκείνο που ορισμένοι φιλόσοφοι ονομάζουν απρόσιτο. Στις επιστήμες, η αναλογία είναι το σημείο εκκίνησης όλων των υποθέσεων κι εξ' αυτών των ερευνών και πειραμάτων που προκύπτουν. Είναι κυρίως στις επιστήμες που ασχολούνται με τις απαρχές (...) που η αναλογία ένα από τα πιο χρήσιμα λογικά εργαλεία. Μία άλλη χρήση της βρίσκεται στην έννοια της μεταφοράς. Η χρήση της μεταφοράς είναι το αποτέλεσμα της αδυναμίας της γλώσσας να εκφράσει όλες τις καταστάσεις της συνείδησης με αντίστοιχους όρους. Από την πλευρά μου, διατηρώ την ιδέα ότι η αναλογία και η μεταφορά είναι χρήσιμες διαδικασίες στις προσπάθειές μας να προσεγγίσουμε εκείνο που φαίνεται απρόσιτο, μη-αναπαραστάσιμο κι ίσως ακόμα ανεπίπλωτο.

*αναλογία σταματά εδώ.»*¹⁴ Οι παρατηρήσεις μας γίνονται με τη βοήθεια του αντιληπτικού μας οργάνου και χρησιμοποιούμε ακριβώς τα κενά στη σειρά των ψυχικών διαδικασιών. Ανασυγκροτούμε αυτό που λείπει με αποδεκτές επαγωγές και τις μεταφράζουμε σε συνειδητό υλικό. (...) Η σχετική σιγουριά της επιστήμης μας για τον ψυχισμό βασίζεται στην πειστική δύναμη αυτών των επαγωγών»¹⁵. Με δεδομένο το αντικείμενο της ψυχανάλυσης, οι στόχοι κι οι διαδικασίες της έχουν ορισμένες ιδιαιτερότητες και θέτουν όρια στη δυνατότητα μοιράσματος με άλλες επιστήμες, έτσι ώστε το πεδίο της επιστημολογίας να είναι, κατά τη γνώμη μου, το πιο προσιτό και το πιο αρμόζον στη σκέψη και στην ψυχαναλυτική έρευνα. Απ'όπου και η επερώτηση μου: σε ποιο επίπεδο διαδικασιών και σκέψεων μπορούμε και πρέπει να τοποθετήσουμε τη σκέψη μας; Ο Freud¹⁶ επιμένει στην κατάκτηση της *κατανόησης* της κατηγορίας των φαινομένων εκείνων που ονομάζει φυσικά φαινόμενα. Προσθέτει ότι είναι απαραίτητη η δημιουργία νέων υποθέσεων κι εννοιών, όχι σαν ένδειξη κάποιας αμηχανίας, αλλά ως *εμπλουτισμός* των γνώσεών μας.

Οι υποθέσεις δεν μπορεί παρά να αναπτυχθούν προοδευτικά, καθώς η μελέτη και τα μέσα που μας προσφέρονται από μία τέτοια διαδικασία είναι ακριβώς εκείνα του ψυχικού οργάνου. Οι ανακαλύψεις και οι συνδέσεις των στοιχείων που προκύπτουν, δεν μπορεί παρά να εγγράφονται στο πλαίσιο μιας διεργασίας, ενώ για τις επονομαζόμενες θετικές επιστήμες, εξαιρουμένων, λόγω των ιδιαιτεροτήτων που τις χαρακτηρίζουν, των περιπτώσεων της κβαντικής φυσικής, των μαθηματικών και των «μαθηματικών οντοτήτων» και της οργάνωσης του εμβίου, η μέθοδος παραμένει κλασσική. Η παρατήρηση, η διατύπωση στόχων, οι υποθέσεις, η ανακάλυψη των γεγονότων, θα πρέπει να γίνουν με αντικειμενικό τρόπο, χάρη στα εργαλεία συλλογής των δεδομένων και ανάλυσης τους, *πριν από κάθε εργασία* αξιολόγησης, συσχέτισης, ερμηνείας κλπ.

Στην περίπτωση των ανακαλύψεων των νευροεπιστημών, που έχουν στις μέρες μας μία νέα άνθηση κι επωφελούνται μιας μεγάλης αναγνώρισης από τα ΜΜΕ, η θέση μας ως ψυχαναλυτών, που ενδιαφέρονται για την εξέλιξη των ανακαλύψεων της επιστήμης μας, γίνεται πιο ευαίσθητη. Αυτή η επιτάχυνση στον τομέα των νευροεπιστημών, προκαλεί σε ορισμένους από μας αμυντικές αντιδράσεις, σαν να έπρεπε με κάθε τρόπο να απαντήσουμε στο άψε σβήσε σε κάθε ανακάλυψη που εξαγγέλλεται με μεγαλοπρέπεια, ενώ δεν είχαμε τον χρόνο να αντιμετωπίσουμε σε βάθος τέτοιες εκδηλώσεις. Αλλά, αν από τη μια πλευρά χρειάζεται να πάρουμε τον χρόνο να σκεφθούμε και να ερευνήσουμε, είναι επίσης γεγονός ότι δεν πρέπει να μείνουμε σιωπηλοί, όσο ορισμένοι νευροεπιστήμονες προσπαθούν στις μέρες μας, στο όνομα μιας κάποιας επιστημονικής αλήθειας και μιας απεριορίστως διευρυνόμενης ελευθερίας της γνώσης, να προκαλέσουν τη ψυχαναλυτική

¹⁴ Δική μου υπογράμμιση.

¹⁵ Freud S. (1938), *Abrégé de psychanalyse*, Paris, PUF, 1978, p. 21-22.

¹⁶ Οπ, σελ. 21

σκέψη, ή μάλλον ορισμένους ψυχαναλυτές, με τρόπο ώστε να ενδώσουν στη νέα εποχή που αυτές οι επιστήμες προτείνουν στην ψυχανάλυση, εκείνη της νευροψυχανάλυσης. Δεν πρόκειται για την ανάπτυξη μιας νέας μεθόδου ή ενός νέου επιστημολογικού διαβήματος, αλλά για μια απλουστευτική και *αναγωγιστική* ανάγνωση της έννοιας της *πολυπλοκότητας*¹⁷, με στόχο την καθιέρωση μιας ενοποιητικής επιστήμης, καταδικάζοντας κάθε ιδιαιτερότητα στο εννοιολογικό σύστημα της ψυχανάλυσης (ψυχαναλυτική θεωρητικοποίηση), που κρίνεται ως ενδιαφέρουσα πλην όμως βασιζόμενη κυρίως σε υποθέσεις. Απ' όπου προκύπτει κι η επιθυμία, όλο και περισσότερο έκδηλη, ορισμένων επιστημόνων, για εκμετάλλευση και κατάργηση των ορίων και των συνόρων μεταξύ των δύο γνώσεων, δημιουργώντας έτσι μία εννοιολογική σύγχυση με έννοιες όπως το ασυνείδητο, η απώθηση, η μνήμη (όπου το νευρικό απορροφά το ψυχικό) κλπ, που απειλεί την ταυτότητα της ψυχανάλυσης. Αυτό μας φέρνει ενώπιον των ευθυνών μας. Ποια κατεύθυνση θέλουμε να δώσουμε, μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο στα διαβήματα προσέγγισης μεταξύ διαφόρων επιστημών, και κυρίως μεταξύ της δικής μας κι εκείνων που διαφοροποιούνται λόγω της δεδομένης δύναμης της επαλήθευσης και της πειραματικής επανάληψης; Τι προσδοκίες έχουμε; Ποια όρια θα πρέπει να σεβασθούμε;

Η πολυπλοκότητα απειλούμενη από τη δύναμη του αναγωγισμού*

Τη χρήση των αναλογικών διαδικασιών¹⁸ εκμεταλλεύτηκαν για πολύ καιρό οι *επονομαζόμενες φυσικές επιστήμες* για την ταυτοποίηση των αιτιών ενός φαινομένου και την διερεύνηση της εξήγησής τους. Μία από τις συνέπειες αυτού του τρόπου, που θα πρέπει να μας απασχολήσει ιδιαίτερα, είναι η κατεύθυνση που τον στηρίζει, που θέτει σε κίνδυνο την πολυπλοκότητα εξαιτίας περιορισμών, των οποίων το μοναδικό προτέρημα είναι η ισχυρή υπογράμμιση της σημασίας ενός νωτερισμού, αλλά με μειονέκτημα τον στιγματισμό και την αλλοίωση αυτής της ίδιας της σημασίας, καθώς εξαλείφεται μία βασική πλευρά της πολυπλοκότητάς της.

¹⁷ Χρησιμοποιώ ευχαρίστως τον όρο πολυπλοκότητα διότι νομίζω ότι ο Freud είχε ήδη μία ορισμένη διαίσθηση όταν, στο κεφ. 4 του Διαγράμματος..., καταπιάνεται, μέσα στο πλαίσιο εκείνων που ονομάζει «ψυχικές ιδιότητες», με τις έννοιες της συνείδησης και του ασυνείδητου, λαμβάνοντας υπόψη τις διαφωνίες του με την φιλοσοφία και την συμφωνία του με την έννοια του μη προσβάσιμου στη γνώση, που χαρακτηρίζουν τόσο τα φαινόμενα της ψυχανάλυσης όσο κι εκείνα άλλων επιστημών, όπως η φυσική και η χημεία. Προτείνει να μπορέσουμε να θεσπίσουμε «τους νόμους που τα καθορίζουν και να ακολουθήσουμε επί μακρόν και χωρίς κενά τις αμοιβαίες σχέσεις τους και τις μεταξύ τους εξαρτήσεις». (σελ. 21)

* ΣτΜ: Μετάφραση του όρου *réductionnisme*

¹⁸ Η αναλογία έχει, κατά τον Michel Neyraut, «κακή φήμη» στους επιστήμονες, ως «συνώνυμη σκέψης κατά προσέγγιση και ασαφούς σύγκρισης». *Les raisons de l'irrationnel*, Paris, PUF, 1997, p. 215. Για τον Stephen Jay Gould, είναι σημαντικό να διακρίνουμε την «ομολογία», μία κοινή δομή βάσης, γενετική, από τα «αναλογικά χαρακτηριστικά που αναπτύχθηκαν χωριστά». *Darwin et les grandes énigmes de la vie. Réflexions sur l'histoire naturelle*, Paris, Editions du Seuil, 1977, p. 260.

Κατά τον Edgar Morin¹⁹, η *πολυπλοκότητα* περιλαμβάνει την ιδέα της *αβεβαιότητας*, της *απροσδιοριστίας*, του *τυχαίου*. «Η *πολυπλοκότητα*», σημειώνει, «*κατά μία έννοια έχει πάντα να κάνει με το τυχαίο*», αλλά αφορά κυρίως την *αβεβαιότητα στα συστήματα υψηλής οργάνωσης*. Είναι επομένως ένα *μείγμα τάξης κι αταξίας*. Η θεωρητική δυσκολία μιας τέτοιας έννοιας έγκειται κατά τον Morin, όχι μόνο στην ανανέωση της σύλληψης του αντικειμένου, αλλά επίσης στην ανατροπή των επιστημολογικών προοπτικών του υποκειμένου δηλαδή του επιστημονικού παρατηρητή εφόσον το ίδιο της επιστήμης μέχρι σήμερα είναι η εξάλειψη της ανακρίβειας, της αμφιβολίας και της αντίφασης. «Όμως θα πρέπει να δεχτούμε μία ορισμένη ανακρίβεια και μία σίγουρη ανακρίβεια όχι μόνο μέσα στα φαινόμενα, αλλά και μέσα στις έννοιες. Μία πρόοδος των σημερινών μαθηματικών είναι η θεώρηση των *fuzzy sets*, των ασαφών συνόλων»²⁰. Η μέθοδος του Morin, επαναχρησιμοποιούμενη από τον Henri Atlan²¹, είναι «να πηγαίνει κανείς όχι από το απλό στο σύνθετο, αλλά από την *πολυπλοκότητα* προς τη μεγαλύτερη πάντα *πολυπλοκότητα*», κάτι που εισάγει τη συζήτηση για τη σημασία μιας αναγωγικής τάσης, ικανής να επιβληθεί στην οπτική της αναλογικής μεθόδου. Διότι το «*αναγωγικό*» σημαίνει διερεύνηση της εξήγησης ενός ορισμένου αριθμού ποικιλίας φαινομένων προς όφελος της ανάδειξης μιας και μόνης αιτιολογικής αρχής, που παραμένει αναλλοίωτη κατά τη διάρκεια των μεταβολών. Μπορεί να εφαρμοστεί στο επίπεδο των μοντέλων και των εννοιολογικών ορισμών, στην έρευνα μιας κοινής σχέσης ικανής να συγκεντρώσει, παρά τις ορισμένες, και καμιά φορά, θεμελιακές διαφορές, δύο τάξεις σημασιών της ίδιας έννοιας. Γενικά, κάθε αναλογική μέθοδος, που διερευνά μια επιστημονική εξήγηση μπορεί να επιφέρει έκπτωση της *πολυπλοκότητας*. Για το λόγο αυτό, είναι απαραίτητη η εφαρμογή της ανάλυσης αυτής της διαδικασίας αναλογικής αναγωγής, που υποχρεώνει σε ακύρωση ή ελάττωση των συνιστωσών *αβεβαιότητας*, *ασάφειας* και *τυχαίου*. Η ίδια απειλή είναι παρούσα όταν η αναλογική διαδικασία δεν είναι πια στην υπηρεσία της αιτιολογικής εξήγησης, αλλά της κατανόησης και του εμπλουτισμού της θεωρίας; το ερώτημα παραμένει πάντα: *πώς να θεωρήσουμε την *πολυπλοκότητα* με τρόπο μη-απλουστευτικό;*» (E. Morin)

Στην παράδοση των πειραματικών μεθόδων, η εργασία της αναλογικής αναγωγής επέφερε, μεταξύ άλλων, μία αφομοίωση των προτύπων του νου στα πρότυπα της φυσιολογίας. Καθώς το ίδιο της περιορίζουσας οπτικής είναι η ανάδειξη νέων προβλημάτων, η αναγωγή μπορεί να βρεθεί στη βάση μιας ακαθόριστης παλινδρόμησης σε μορφές όλο και πιο απλές. Παίρνω το παράδειγμα του ηθολόγου Tinbergen, που εφήρμοσε το μοντέλο του των συμπεριφορών των πιθήκων μακάκων σ' ένα πληθυσμό αυτιστικών παιδιών, κι οδηγήθηκε να συμπεράνει, με τρόπο που θα μπορούσαμε να

¹⁹ Morin E., Introduction à la pensée complexe, Le Seuil (Points), 2005, p. 48-51.

²⁰ Moles A.A., Les sciences de l'imprécis, Paris, Seuil, 1995.

²¹ Atlan H., Entre le cristal et la fumée. Essai sur l'organisation du vivant, Le Seuil (Points), p. 191-194.

χαρακτηρίσουμε παράλογο, την ισοδυναμία των δύο ομάδων, με το δεδομένο ότι παρουσίαζαν ταυτόσημες συμπεριφορές αποφυγής, επίθεσης κλπ. Αν η αναγωγή αντιμετωπίζεται ως επιστημονικό ιδεώδες, θα πρέπει να προβλέψουμε μία μέθοδο που να επιτρέπει να σεβασθούμε την ιδιαιτερότητα και τον πλούτο της κάθε έννοιας, εξασφαλίζοντας όμως παράλληλα την αντιστοιχία με τις συνδέσεις που προκύπτουν από την διεργασία αναγωγής. Ένα πρόσφατο βιβλίο²², του οποίου οι συγγραφείς, ο ένας ψυχαναλυτής κι ο άλλος αναλυμένος νευροεπιστήμονας, σεβάσθηκαν κι ο ένας κι ο άλλος τις διαφορές των μοντέλων που διακυβεύονται, δείχνει με παραδειγματικό τρόπο τα όρια αυτού του τύπου της συζήτησης, που εξερευνά μεταξύ άλλων, την έννοια του ασυνειδήτου προωθώντας την υπόθεση μιας πιθανής σύνδεσης μεταξύ ψυχικού ίχνους και συναπτικού ίχνους του νευρικού δικτύου, χάρη στο φαινόμενο της *πλαστικότητας*, που θα μπορούσε να τοποθετηθεί στη διασταύρωση μεταξύ νευροεπιστήμης και ψυχανάλυσης.

Επιστημονική επανάσταση και ασυνέχεια

«Αν έχουμε το δικαίωμα να υποθέσουμε», γράφει ο Freud²³, «ότι τα γενικά δεδομένα της ασυνειδήτης ψυχικής ζωής (συγκρούσεις των ενορμητικών κινήσεων, απωθήσεις και υποκατάστατες ικανοποιήσεις)» (...), είναι πανταχού παρόντα, νομιμοποιούμαστε «να αναμένουμε ότι η εφαρμογή της ψυχανάλυσης σε ποικίλους τομείς της πνευματικής δραστηριότητας θα παράγει σημαντικά αποτελέσματα, που μέχρι τώρα ήταν απροσπέλαστα». Η εκμετάλλευση της αναλογικής διαδικασίας από τον Freud φαίνεται να αντιστοιχούσε στην επιθυμία του να εμβαθύνει τη *κατανόησή* του για την ψυχική ζωή και να καταδείξει τη χρησιμότητα της ψυχανάλυσης για τις άλλες επιστήμες, διατηρώντας παράλληλα στις αρχές της την κλασική ιδέα έρευνας με στόχο την εξήγηση, όπως οι επιστημονικές μέθοδοι της εποχής του.

Οι απόψεις του, μεταξύ πολλών προσπαθειών που μαρτυρούν το ενδιαφέρον του για τη χρήση της αναλογικής διαδικασίας, εγγράφονται στην ιδέα ενός ανοικτού συστήματος σκέψης, πηγής διευρύνσεων, που επιτρέπουν στη σκέψη να παραμένει κινητική αφήνοντας χώρο στην αμφιβολία, την ασάφεια και το απρόβλεπτο. Αυτή η έννοια του ανοίγματος συγγενεύει με την ιδέα ότι ένα κλειστό σύστημα σκέψης θα χρειαζόταν την παρέμβαση «μιας πηγής ενεργειακής/ υλικής έξω του συστήματος» (E Morin), στο μέτρο που η συντήρηση ενός κλειστού και ασυγκρουσιακού συστήματος θα εκμηδένιζε τις ανταλλαγές με το εξωτερικό και θα επέφερε τον «μαρασμό» του. Μ' αυτόν τον τρόπο για τον Morin «η σαφήνεια ενός συστήματος» πρέπει να βρεθεί όχι μόνο μέσα στο ίδιο στο σύστημα αλλά και στη σχέση του με το περιβάλλον. Αυτή η σχέση «δεν είναι μια απλή

²² Ansermet Fr., Magistretti P., A chacun son cerveau. Plasticité neuronale et inconscient, Paris, Odile Jacob, 2004.

²³ « Petit abrégé de psychanalyse », Résultats, idées, problèmes, II.

εξάρτηση, είναι συστατική του συστήματος»²⁴. Επομένως, στην παρούσα κατάσταση η κριτική της σκέψης μας στον τομέα των ψυχαναλυτικών ανακαλύψεων μας υποχρεώνει να αναρωτηθούμε αν η διαδικασία που θα πρέπει να υιοθετήσουμε δεν πρέπει να είναι εκείνη του εμπλουτισμού της φρουϊδικής θεωρίας, που να εγγυάται όμως μια κάποια συνέχεια. Κάτι τέτοιο δεν εγγράφεται απαραίτητα σε μια επιστημολογική επερώτηση. Ή μήπως θα έπρεπε, η διαδικασία να αποδεχθεί ασυνέχειες προκαλούμενες από τις πιθανές αμφισβητήσεις, ρήξεις ή διασπάσεις στο πεδίο των παραδοσιακών ανακαλύψεων. Παράδειγμα η περίπτωση (χωρίς απαραίτητα να πάμε τόσο μακριά, καθώς οι ιδιοφυείς ιδέες είναι σπάνιες) με την ανακάλυψη του Joliot-Curie που αναστάτωσε μέσα σε μερικές εβδομάδες έναν ολόκληρο τομέα της επιστήμης της ύλης. Αυτή η ερώτηση αφορά στο περιθώριο ελευθερίας που είμαστε έτοιμοι να προσδώσουμε στον προβληματισμό μας διότι, όπως βεβαιώνει ο Bachelard, «ένα επιστημολογικό εμπόδιο ορθώνεται όταν η γνώση δεν αμφισβητείται (...). Ο ιστορικός των επιστημών θα πρέπει να πάρει τις ιδέες ως γεγονότα. Ο επιστημολόγος θα πρέπει να πάρει τα γεγονότα ως ιδέες, εντάσσοντάς τα σ' ένα σύστημα σκέψης. Ένα κακώς ερμηνευμένο γεγονός παραμένει ένα γεγονός για τον ιστορικό. Κατά τον επιστημολόγο, είναι εμπόδιο, μία αντί-σκέψη».

Οι επιστημονικές επαναστάσεις δεν αφορούν την εκλέπτυνση της μεθοδολογικής επεξεργασίας, ούτε την σημαντική πρόοδο στα εργαλεία της παρατήρησης, αλλά μάλλον αφορούν καινούργιες θέσεις ως προς τα προβλήματα που είχε προκαλέσει το σχετικό αντικείμενο της επιστημονικής μελέτης. Η επανάσταση στη μηχανική από την αριστοτελική φυσική του μεσαίωνα ως την νευτονική μηχανική του 17^{ου} αιώνα, δεν ήταν αποτέλεσμα της ανακάλυψης νέων απαντήσεων στα κλασσικά ερωτήματα για την περιγραφή κι ερμηνεία των νόμων της κίνησης (που η πρώτη θεωρούσε ως κατάσταση), αλλά ανακάλυψη νέων ερωτημάτων που επέτρεψαν να τεθούν τα προβλήματα με διαφορετικό τρόπο.

Η αναλογική διαδικασία μέσα στη φρουϊδική σκέψη

Μία επιστημολογική συζήτηση που παρέμεινε ανεκμετάλλευτη²⁵

Ο P-L. Assoun²⁶ σημειώνει ότι η επιλογή του Freud δεν ήταν επιλογή μιάς «θετικής επιστήμης» σε αντίθεση με τις «επιστήμες του πνεύματος», αλλά μία αναγκαστική επιλογή, αφού δεν γνώριζε άλλη, γεγονός που είχε ως άμεση συνέπεια η ερμηνεία να πάρει τη θέση της εξήγησης. Επιλέγοντας θετικές επιστήμες, όπως την φυσική και την χημεία, τις ανέδειξε ως «εστιακό σημείο» της μεθόδου των καλουμένων φυσικών επιστημών. Αυτό που, κατά τον Freud, βρίσκεται στη βάση της

²⁴ Οπ., p. 30-31.

²⁵ Πβλ Neyraut M., Les raisons de l'irrationnel, Paris, PUF, 1997, κεφ. 8 « De l'analogie ».

²⁶ Assoun, P-L., Introduction à l'épistemologie freudienne, Paris, Payot, 1981.

αναλογίας μεταξύ ψυχανάλυσης και χημείας είναι η ατομιστική αναπαράσταση: οι ενορμήσεις της ψυχικής ζωής είναι συστατικές της ύλης, και η ύλη ανάγεται στη δύναμη, η οποία, με τη σειρά της γίνεται αντιληπτή σαν χημική συνάφεια. Ο Assoun δέχεται, ωστόσο, ότι ο Freud αναφέρεται συχνά, μέχρι και το Διάγραμμα του, στο φυσικο-χημικό μοντέλο της εποχής του, θεωρώντας το ως ένα προσωρινό μοντέλο. Η θεωρία της λιβιδούς, αυτό «το κάτι σα μια θεωρία», δηλώνει μία πιθανή εξέλιξη της επιστημολογική του σκέψης, που θα ακολουθούσε την σύγχρονη φυσική, και που μπορεί σήμερα να αμφισβητήσει τις θεωρητικές της βάσεις.

Εντούτοις, σε πολλούς άλλους τομείς, των οποίων η σύνθεση μαρτυρά τη σημασία τους, η φρουϊδική έρευνα μας μεταδίδει την εξέλιξη των δικών της επιστημολογικών ανησυχιών. Με στόχο τον προσδιορισμό της ιδιαίτερης επιστημονικής ταυτότητας της ψυχανάλυσης, ο Freud αναρωτιέται επί μακρόν για τις σχέσεις συγγένειας δύο επιπέδων της ψυχικής ζωής: *του ονείρου και της μυθολογίας*. Για εκείνον, η μυθολογία μπορεί να προσεγγισθεί από την ψυχανάλυση στο βαθμό που η συμβολική διάσταση του ονείρου μοιάζει να «συμπίπτει» με εκείνη που υποψιάζεται ως το συμβολισμό πίσω από τους μύθους και τα παραμύθια. Θα συζητήσει συχνά αυτό το θέμα με τον Jung στην ανταλλαγή επιστολών τους. Άλλες προσπάθειες, λιγότερο συστηματικές, απευθύνονται στην φιλοσοφία²⁷ και στις επονομαζόμενες θετικές επιστήμες (βιολογία²⁸, φυσική²⁹ κλπ). Η μέθοδός του αναδεικνύεται ακριβέστερη στις αναλογίες που θέτει μεταξύ των «*παραληρηματικών πεποιθήσεων*», όπως εκείνες του *προέδρου Schreber*³⁰, και των μυθολογικών συμβόλων (τη σύνδεση του αετού με τον ουρανό, τον ήλιο και την αστραπή). Μεταξύ νευρωτικών γεγονότων (και ειδικότερα των διαφόρων κατηγοριών τραυμάτων) και θρησκευτικών γεγονότων (την αιγυπτιακή λατρεία και την εβραϊκή θρησκεία). Μεταξύ νέυρωσης και ανθρώπινης ιστορίας³¹.

Διατυπώνει τα επιστημολογικά του ενδιαφέροντα, των οποίων γνωρίζει τα χρονικά όρια, στην ερμηνεία των ονείρων, και για την ακρίβεια στον πρόλογο της τρίτης έκδοσης, όπου σημειώνει ότι «η πρόοδος των επιστημονικών γνώσεων δεν απήλλαξε την *Traumdeutung*». Πιστεύει ότι μπορεί να προβλέψει «σε τι οι μελλοντικές εκδόσεις αυτού του βιβλίου, αν υπάρξουν, θα διαφέρουν από το παρόν κείμενο; Θα πρέπει από τη μία πλευρά να αναζητηθεί μία πιο στενή σχέση με το πλούσιο υλικό που συνιστούν η ποίηση, ο μύθος, η χρήση της γλώσσας και οι παραδόσεις. Θα πρέπει, από

²⁷ Freud S., (1938), *Abrégé de Psychanalyse*, Paris, PUF, 1978, p. 20-23.

²⁸ «Ξεκινώντας από ορισμένες θεωρητικές αντιλήψεις για την αρχή της ζωής και ορισμένους βιολογικούς παραλληλισμούς, έφτασα στο συμπέρασμα πως δίπλα στο ένστικτο που τείνει στη συντήρηση της ζώσας ουσίας και στο σχηματισμό ολοένα και ευρύτερων οντοτήτων, θα έπρεπε να υπάρχει ένα άλλο αντίθετό του, που επιδιώκει τη διάλυση αυτών των ενοτήτων και την επαναφορά στην πιο πρωτόγονη κατάσταση τους, δηλαδή στην ανόργανη κατάσταση.» *Malaise dans la civilisation*, 1930, Paris, PUF, 1971, p. 73.

²⁹ *Pulsions et destins des pulsions*, 1915, Paris, Gallimard, 1968, p. 11-12, καθώς και στο “*Sur rune Weltanschauung*” XXXVe Conférence, 1933, Paris, Gallimard, 1984, p. 227-28, 232-233.

³⁰ Freud S., (1911), «*Remarques psychanalytiques sur l' autobiographie d'un cas de paranoïa (Le président Schreber)*», *Cinq psychanalyses*, Paris, PUF, 1954, p. 322-323.

³¹ Freud S., (1938), «*L' analogie*», *L' homme Moïse et la religion monothéiste*, Paris, Gallimard, 1986, p. 158-169.

την άλλη, να μελετηθεί με μεγαλύτερη λεπτομέρεια η σχέση του ονείρου με τη νεύρωση και την ψυχική ασθένεια». Είναι όμως, στην *Εισαγωγή στην Ψυχανάλυση*³² που ο Freud προσεγγίζει το πρόβλημα που συνδέεται ειδικότερα με το συμβολισμό του ονείρου. Αναπτύσσει με ακρίβεια ένα απόσπασμα της μεθόδου για τη διερεύνηση ορισμένων αναλογιών μεταξύ ονειρικής παραγωγής και σεξουαλικότητας. Δηλώνει έκπληκτος στη διαπίστωση ότι ο συμβολισμός σε όλους τους άλλους τομείς της ψυχικής ζωής δεν είναι «απαραίτητα σεξουαλικός, ενώ μέσα στα όνειρα τα σύμβολα χρησιμοποιούνται σχεδόν αποκλειστικά για την έκφραση σεξουαλικών αντικειμένων και σχέσεων». Αναρωτιέται λοιπόν αν αλλάζει η εφαρμογή τους ή αν ενδεχομένως υποβαθμίζονται και προσθέτει: «είναι δεδομένο ότι δεν μπορούμε να απαντήσουμε σ' αυτά τα ερωτήματα όσο δεν ασχολούμαστε παρά μόνο με τον συμβολισμό των ονείρων. Θα πρέπει να διατηρήσουμε την αρχή ότι υπάρχουν ιδιαίτερα στενές σχέσεις μεταξύ των πραγματικών συμβόλων και της σεξουαλικής ζωής.» Ο Freud αναφέρει τη συνεισφορά ενός γλωσσολόγου, του M.H. Sperber (από την Ουψάλα), που εργάζεται ανεξάρτητα από την ψυχανάλυση κι ο οποίος υποστήριξε ότι «οι σεξουαλικές ανάγκες έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στη γένεση κι ανάπτυξη της γλώσσας. Οι πρώτοι έναρθροι ήχοι θα πρέπει να χρησίμευσαν για την επικοινωνία ιδεών και την επίκληση του σεξουαλικού συντρόφου, ενώ συγχρόνως η μεταγενέστερη ανάπτυξη των γλωσσικών ριζών θα συνόδευσε την οργάνωση της εργασίας στην πρωτόγονη ανθρωπότητα. Η εργασία γίνονταν με τη συνοδεία λέξεων και ρυθμικά επαναλαμβανόμενων εκφράσεων, πράγμα που έκανε το σεξουαλικό ενδιαφέρον να μετατοπισθεί στην εργασία. Η λέξη, που εκφραζόταν κατά τη διάρκεια μιας κοινής εργασίας είχε διπλή έννοια, μία σχετική με τη σεξουαλική πράξη και μια άλλη για το ενεργητικό έργο που αφομοιονόταν σε αυτή την πράξη.

Ο Freud, στην προσπάθειά του να χρησιμοποιήσει μια αναλογική μέθοδο, υιοθετεί ωστόσο ένα αιτιολογικό και περιοριστικό σχήμα στην αναζήτηση μιας εξήγησης. Υποθέτει ότι αν αυτό το σχήμα που μόλις σχεδίασε είναι ακριβές, θα προσφέρει μία πιθανότητα «κατανόησης» του συμβολισμού των ονείρων, αλλά κυρίως «κατανόηση του γιατί το όνειρο», που διατηρεί κάτι από τις παλιές του καταστάσεις, παρουσιάζει τόσα σύμβολα που αναφέρονται στη σεξουαλική ζωή; «Γιατί με γενικό τρόπο», τα εργαλεία και τα όπλα «χρησιμεύουν ως αρσενικά σύμβολα, ενώ τα υφάσματα και τα επεξεργασμένα αντικείμενα είναι θηλυκά σύμβολα. Η συμβολική σχέση θα ήταν μία επιβίωση της παλιάς ταυτότητας των λέξεων...»

Αυτή η κατάδειξη είναι παραδειγματική στο μέτρο που η αναζήτηση αναλογιών επικαλείται, στη συγκεκριμένη περίπτωση, γειτονικές επιστήμες. Μας επιτρέπει να ακολουθήσουμε από κοντά τις

³² Freud S. (1916-17), Introduction à la psychanalyse, Paris, Pbp, 1962, p. 152-153.

προθέσεις του Freud, ενώ άλλες προσπάθειες, όπως υπογραμμίζει ο M. Neyraut³³, αποδείχτηκαν πιο εύθραυστες αφού χρειάστηκε να συνδεθούν στοιχεία πολύ απομακρυσμένα (η εβραϊκή θρησκεία κι η αιγυπτιακή λατρεία), πράγμα που επέφερε παραποιήσεις, που ο ίδιος ο Freud υπογράμμισε, λέγοντας «η παραποίηση ενός κειμένου είναι όπως ένας φόνος. Το δύσκολο δεν είναι να κάνει κανείς την πράξη, αλλά να εξαφανίσει τα ίχνη»³⁴.

Μπορούμε έτσι να διερωτηθούμε, αν δεχθούμε ότι υπάρχει παραποίηση και φόνος, ποιες είναι οι αρχές και οι εκτελεστές; Και αυτά, όποια κι αν είναι, είναι άραγε απαραίτητα για την εξέλιξη μιας σκέψης;

Για να παραμείνουμε στο πεδίο του επιστημολογικού στοχασμού

Ο Freud διερωτάται στο κείμενο *Το μέλλον μιας αυταπάτης*, αν η πεποίθησή μας ότι μπορούμε να ανακαλύψουμε κάτι από την εξωτερική πραγματικότητα χρησιμοποιώντας την παρατήρηση, το στοχασμό και τις επιστημονικές μεθόδους, έχει κάποια βάση. Προσθέτει ότι, αν είναι έτσι, «τίποτα δεν πρέπει να μας αποτρέψει από την εφαρμογή της παρατήρησης στην ίδια μας τη φύση, ούτε και από το να θέσουμε τη σκέψη στην ίδια της την κρίση»³⁵.

Ο επιστημολογικός στοχασμός και οι σύγχρονες επιστημονικές ανακαλύψεις φαίνεται να λαμβάνουν υπόψη τους εκ των προτέρων, τις αντιστάσεις, τα λάθη, τις πλάνες και τα ανεξίτηλα τυφλά σημεία που επηρεάζουν τις γνώσεις μας. Στο πεδίο της ψυχανάλυσης, αυτός ο στοχασμός είναι απαραίτητος σε κάθε προοπτική επιστημολογικού διαβήματος, ως αναγκαιότητα συγχρόνως ψυχαναλυτική για την επιβεβαίωση της σημασίας της ψυχαναλυτικής σκέψης και πολιτική, σε μια εποχή που ο κίνδυνος διαστροφής της γνώσης από τον κατακλυσμό της τεχνοεπιστημονικής σκέψης αναδεικνύεται σημαντικός. Κλασσικά, ο θεωρητικός της γνώσης αναρωτιέται πώς φτάνουμε στη γνώση, πώς το αντικείμενο αποκτά για το υποκείμενο υπόσταση γνωστικού αντικειμένου.

Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, η επιστημονική επιστημολογία, σε μια πρώτη προσέγγιση, γίνεται η μελέτη των όρων πρόσβασης (με τη έννοια της διαδικασίας) στη γνώση ή στις γνώσεις σε συνάρτηση με τις προϋποθέσεις που υπάρχουν στις άλλες επιστήμες.: φυσική, μαθηματικά, βιολογία κλπ και των συστατικών τους όρων (κάτι που οφείλεται συγχρόνως στο υποκείμενο και στο αντικείμενο). Σε μια δεύτερη προσέγγιση, χρειάζεται να διακρίνουμε, εντός ενός επιστημονικού πεδίου, (για παράδειγμα την ψυχανάλυση), τη δυναμική της μεταλλαγής (σύγκρουση, επανάληψη, παλινδρομική ή προοδευτική φορά, σύνδεση-αποσύνδεση, σχέσεις κλπ). Αυτή η πάντα σε κίνηση διαδικασία ενδιαφέρει άμεσα την επιστημολογία, στο βαθμό που η τελευταία θέτει το διττό

³³ Neyraut M., *Les raisons de l'irrationnel*, Paris, PUF, 1997.

³⁴ Οπ., *L'homme Moïse et la religion monothéiste*, p. 115.

³⁵ Freud S. (1927), *L'avenir d'une illusion*, Paris, PUF, 1971, p. 49.

ερώτημα: το γιατί και το πώς της σκέψης και της επιστημονικής έρευνας αφενός και το ερώτημα της διαφοράς μεταξύ της γένεσης ενός επιστημονικού γεγονότος ή της ανακάλυψης ενός επιστημονικού γεγονότος με την έννοια της επανενεργοποίησης, του επαναπροσδιορισμού και της επανεπεξεργασίας των επιστημονικών προκειμένων. (Σκεπτόμαστε την έννοια του *ρήγματος* της γέννησης και του *καταστροφικού* της βιώματος (κατά Bion) που τοποθετεί το νεογέννητο μπρος σε μία σημαντική επιλογή στις απαρχές της γνώσης και της ψυχικής δημιουργίας: να αποφύγει ή να μεταλλάξει.

Αυτή η θέση συναντά τις προσπάθειες που αναπτύχθηκαν από τους εκφραστές του επιστημολογικού ρεύματος που διαδραματίζεται στο εσωτερικό των διαφόρων επιστημών (σε αντίθεση με τους φιλοσόφους των επιστημών που διερωτώνται για το μέλλον των επιστημών), ένα ρεύμα που εμπνέει κυρίως τη σύγχρονη επιστημολογία με τους I. Prigogine, I. Stengers, D. Bohm, J-M. Levy-Leblond, μεταξύ άλλων, και που διαμορφώνει μία επιστημολογία, η οποία επανεξετάζει με εσωτερικό τρόπο τις επιστημονικές βάσεις και τις κρίσεις που αυτές υφίστανται. Έτσι έγινε και με τα προβλήματα που επεβλήθησαν στους φυσικούς με την ευκαιρία των μικροφυσικών ή ενδοατομικών φαινομένων, μέσα στα οποία γινόταν όλο και πιο δύσκολο, σχεδόν αδύνατο, να διακρίνει κανείς το μερίδιο της δράσης του υποκειμένου κι εκείνο του αντικειμένου αυτού καθαυτού.

Όσο οι διαδικασίες και τα γεγονότα δεν προσφέρονται για ένα σύστημα λογικομαθηματικής ανάλυσης, θα πρέπει να αποφασίσουμε αν επιθυμούμε η ψυχανάλυση να αναγνωρισθεί ως μία επιστήμη με κίνδυνο να παρατείνουμε την πολεμική μ' εκείνους που δηλώνουν ότι μία επιστήμη δεν μπορεί παρά να χαρακτηρίζεται ως «θετική», καθορίζοντάς της έτσι σύνορα όλο και περισσότερο μη διαπερατά, ή αν θέλουμε να αναγνωρισθεί ως μία από τις θεωρίες της γνώσης με τη δική της ακρίβεια (υποθέσεις, διαδικασίες, κανόνες κλπ) και εσωτερική συνοχή. Σ' αυτή τη δεύτερη προσέγγιση τάσσεται ο A. Green, και θέτει ως στόχους: «τη γνώση κι αναγνώριση αυτού που άπτεται του ανθρώπινου ψυχισμού. Διεύρυνση κι εμβάθυνση του πεδίου της συνείδησης, καθώς και διαφοροποίησή του», με κίνδυνο την μη-ικανοποίηση των οπαδών μιας ακρίβειας περισσότερο αριθμητικής παρά εννοιολογικής.

Η κλασική επιστήμη θεωρούσε τη σταθερότητα ως αλήθεια της αλλαγής. Εκεί όπου η κλασική επιστήμη έβλεπε μονιμότητα, σήμερα βλέπουμε αλλαγή κι εξέλιξη (τα στοιχειώδη σωματίδια που συγκρούονται, αποσυντίθενται και γεννιούνται). Η πολυπλοκότητα αντικατέστησε την απλότητα της μακροσκοπικής κλίμακας. Το θεμελιώδες δεν είναι πια η απλότητα και είναι μακριά από τη λογική επιχειρηματολογία. Δέχεται την έννοια του αδύνατου.

«Η ανακάλυψη μιας φυσικής της μη δυνατότητας», γράφει ο Prigogine, «δεν είναι το αποτέλεσμα παραίτησης από τη λογική. Είναι η ανακάλυψη μιας *εσωτερικής* δομής του πραγματικού που αγνοούσαμε ως τώρα και που καταδικάζει στο αδύνατο ένα θεωρητικό σχέδιο.»

Elsa Schmid-Kitsikis
30, chemin de Conches
1231 Conches
Suisse

Μετάφραση: Πέτρος Κεφάλας
Επιμέλεια: Όλγα Μαράτου-Πανοπούλου

Περίληψη

Η συγγραφέας αναπτύσσει την ιδέα ότι κάθε ενδιαφέρον για επιστημολογικό στοχασμό πάνω στη θέσπιση αναλογικών διαδικασιών μεταξύ της ψυχανάλυσης και των άλλων επιστημών μας υποχρεώνει να λάβουμε υπόψη τα ερωτήματα που το διάβημα αυτό προκαλεί στο πλαίσιο μίας θεωρίας της γνώσης.

Η συζήτηση της έννοιας της αναλογικής διαδικασίας γίνεται απαραίτητη από την στιγμή που εγκαταλείπουμε συγχρόνως τις μεθόδους που χρησιμοποιεί η επιστήμη σε σύνδεση με τα αντικείμενα μελέτης της στη σχέση υποκείμενο/αντικείμενο της έρευνας, και τις ερωτήσεις που θέτει η επιστημολογική σκέψη, όπως στην περίπτωση ψυχανάλυση /κβαντική φυσική, ψυχανάλυση και γλώσσα κλπ και απευθυνόμαστε στις επιστήμες εκείνες όπου οι σχέσεις αναλογίας (αντικείμενα μελέτης, διαδικασίες, μέθοδοι ανάπτυξης κλπ) με την ψυχανάλυση είναι όλο και πιο απομακρυσμένες, συχνά ασύμβατες και κατά συνέπεια είναι πιο δύσκολα, σχεδόν αδύνατο να κατανοηθούν.

Λέξεις κλειδιά

Ψυχανάλυση, αναλογική διαδικασία, επιστημολογία, επιστήμη